

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Блом А. В. За кулісами "Министерства правды". "Тайная история советской цензуры". 1917-1929. – Санкт-Петербург: Гуманит. агентство "Академический проект", 1994. – 319 с.; Советская цензура в эпоху тотального террора. 1929-1953. – Санкт-Петербург: "Академический проект", 2000. – 312 с.
2. История советской политической цензуры. Документы и комментарии. – М., 1997. – С. 62.
3. Литинський В. В.
4. Суров А. В. Цензурная политика Советского государства в 1917 – начале 1930-х гг.: Автореф. дис... канд. ист. наук. – Ярославль, 2002. – 21 с.
5. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. – 1922. – № 5. – Ст. 563.
6. Гринько Гр. Очерк истории и системы политпросвета // Путь просвещения. – 1922. – № 2. – С. 13.
7. Там само. – С. 14.
8. Там само.
9. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 58. – Арк. 78.
10. Там само. – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 33. – Арк. 62.
11. Там само. – Ф. 166. – Оп. 4. – Спр. 26. – Арк. 30-32.
12. Там само. – Арк. 74.
13. Там само. – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 12. – Арк. 43.
14. Там само. – Ф. 166. – Оп. Спр. 26. – Арк. 208.
15. История советской политической цензуры... С. 284-286.
16. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 10. – Спр. 589. – Арк. 1.
17. Там само. – Арк. 4.
18. Там само. – Ф. 166. – Оп. 9. – Спр. 1561. – Арк. 37.
19. История советской политической цензуры... С. 54.
20. СУ РСФСР. – 1930. – № 50. – Ст. 599.
21. СУ РСФСР. – 1931. – № 31. – Ст. 273.
22. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 10. – Спр. 588. – Арк. 34-36.
23. Там само. – Арк. 34.
24. Там само.
25. История советской политической цензуры... С. 286.
26. Там само.
27. Там само. – С. 288-289.
28. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 11. – Спр. 41 – Арк. 23-26.
29. История советской политической цензуры... С. 297.
30. Там само
31. Там само. – С. 62.
32. Бюлетень НКО УСРР. – 1931. – № 25-26. – Арт. 288.
33. Бюлетень НКО УСРР. – 1931. – № 2. – Арт. 28.
34. Бюлетень НКО УСРР. – 1931. – № 11. – Арт. 137.
35. ЗЗ УСРР. – 1935. – № 18. – Арт. 97.
36. История советской политической цензуры... С. 65.

Рященко Д.

**МИКОЛА ВАСИЛЕНКО – ПОДВИЖНИК НА НИВІ
УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ОСВІТНЬОГО ВІДРОДЖЕННЯ (1917 – 1920 РР.)**

В сучасній історичній науці освітня проблематика посідає досить значне місце, особливо із урахуванням тих суперечливих процесів, що відбуваються нині у сфері суспільного життя. Подолання русифікаторської спадщини минулого – складне завдання не одного дня, проте життєво важливе, бо є однією із засад націотворення. Однак, доводиться констатувати, що і через більше як п'ятнадцять років існування незалежної Української держави, проблема, значною мірою, залишається невирішеною.

Тож закономірно, що наукова і практично-прикладна актуальність тематики національної освіти на

можливість співвіднести українське національне відродження саме з XIX ст., незважаючи на те що поява суверенної державності України відбулася пізніше, у роки української національної революції 1917 – 1921 рр. Створення класифікації чинників, визначення серед них більш або менш вагомих необхідні зокрема для з'ясування місця українського національного відродження у процесах творення європейських націй та українського державотворення.

Усе розмаїття факторів, що прискорювали та стимулювали процес формування модерної нації, можна логічно поділити на кілька груп, а саме зовнішні, духовно-культурні, соціальні та економічні. До зовнішніх ми відносимо чинники, які походили з-поза етнічних меж України і, з одного боку, становили виклик і загрозу для існування українського етносу, а з іншого – підживлювали національний рух новими ідеями та концепціями. До таких зовнішніх чинників безумовно слід віднести національну політику імперій, до складу яких входили українські землі.

Такими імперіями, були Росія та Австро-Угорщина, у складі яких українці становили доволі помітну етнічну меншість: майже 18% населення Російської імперії (згідно з переписом 1897 р.), 12% населення Австрії та 2,5% Угорщини (станом на 1910 р.). Тобто в Австро-Угорській імперії проживало близько 4 млн., а в Російській імперії 22 млн. 380 тис. представників народу, який характеризувався єдністю мови, народних звичаїв і культури. Не рахуватися з цим імперська влада ані у Петербурзі, ані у Відні не могла, тому у XIX ст. український національний рух стає об'єктом цілеспрямованих дій російських та австрійських урядовців. Політика обох імперій щодо українського населення визначалася рядом внутрішньополітичних та зовнішньополітичних факторів. Основним фактором зовнішньополітичних міркувань були взаємовідносини між імперіями, та спроби вирішення ними власних (загальноімперських) суспільно-політичних, адміністративно-територіальних та соціально-економічних проблем.

У Російській імперії, як і пізніше, за часів існування СРСР, єдино вигідним, а отже правильним, було існування титульного етносу, представники якого, незважаючи на різне етнічне походження, мали б бути російськомовними й цілком лояльними щодо імперії. Тому офіційна Російська імперія відкидала навіть можливість існування українців та білорусів як окремих народів. Загроза цілісності імперії з боку України вбачалася у першу чергу в становленні літературної української мови, яка була одним з основних чинників відмінності росіян від українців. Саме тому ще з початку XVIII ст. проводилася цілеспрямована політика щодо обмеження вживання української мови. Політика австрійського уряду стосовно української мови була мало не прямо протилежною, що визначалося як його близькістю до політичних традицій Старої Європи, так і взаєминами з Росією. За рідким винятком, Відень не тільки не забороняв всебічне вживання української мови її носіями, але й заохочував його.

Хронологія подій виглядає таким чином. У листопаді 1804 р., згідно із Статутом Міністерства народної освіти Росії, учителі та учні мали вживати лише російську мову. Через чотири закрито Руський інститут Львівського університету, де на богословському та філософському факультетах низка предметів викладалася українською мовою. У 1843 р. уряд Австрійської імперії ухвалив наказ щодо друкування усіх законів та оголошень у східних галицьких повітах також і руською мовою, кирилицею [5]. Цього ж року поданий до Російської Академії наук “Словник української мови” (уклав П. Білецький-Носенко) “загубився” і був опублікований більше ніж через сторіччя, у 1966 р. У роки революції 1848-1849 рр. у Львівському університеті відкрито кафедру української мови й літератури (1848 р.), почала виходити перша газета галицьких українців “Зоря Галицька” (1848 – 1857), а згідно з розпорядженням Міністерства народної освіти Австрії вивчення русино-української мови було визнане обов'язковим у всіх гімназіях Східної Галичини. У 1851 р. видано словник “Правно-політична термінологія для слов'янських мов, вживаних в Австрії”, що містив 17 000 німецьких термінів з українськими відповідниками. У 1859 р. була спроба австрійського уряду запровадити латинку замість кириличної абетки за наполяганням галицького намісника графа А. Голуховського, однак вона не була втілена у життя через рішучий спротив галицьких українців (азбучну війну). Того ж року в Росії з дозволу М. Пирогова, тодішнього попечителя Київського шкільного округу, викладання у недільних школах проводилось і українською мовою. Проте, ненадовго: вже в липні 1863 р. видано Валувський циркуляр, згідно з яким заборонялось вживання української мови в друкуванні та шкільному навчанні.

У 1867 р. у Львові видано двотомний “Німецько-руський словар” О. Партицького. У листопаді 1869 р. прийнято закон про запровадження у десяти Південно-Західних губерніях особам російського походження, виключаючи, однак місцевих уродженців значної доплати до нормального утримання. У 1873 р. у Києві засновано Південно-Західний відділ Російського географічного товариства, а у Львові – Літературне товариство імені Тараса Шевченка.

У 1875 р. засновано Чернівецький університет, де було відкрито кафедру української мови, а наступного року в Києві видано “Очерк звукової історії малорусского наречія” П. Житецького (1876 р.). Майже одночасно (у травні 1876 р.) з'явився сумнозвісний Емський указ, метою якого було “пресечение украинофильской пропаганды”. В умовах дії указу виросло ціле покоління українського народу, позбавлене можливості освіти рідною мовою, змушене або залишатись неписьменним, або здобувати її російською мовою [6]. У 1881 р. вимоги указу були дещо пом'якшені: було дозволено друкувати словники і тексти пісень за умови дотримання загальноприйнятого російського правопису, для проведення вистав українською мовою необхідним був дозвіл генерал-губернатора, а створення спеціально малоросійського театру та формування

на це відводилося не менше 3 годин, а у шостих і сьомих – 4 години. Посада вчителя української мови та літератури повсюдно вважалась штатною, а географії та історії України – позаштатною, але обов'язковою [6, с. 215].

Гетьманський уряд продовжував займатись дерусифікацією школи. За підписом міністра народної освіти М. Василенка було надруковано “Звернення до губернських і повітових народних (земських) і міських управ, до губернських і повітових комісарів та педагогічних рад вищих початкових шкіл”, у якому йшлося про те, що в 1917 р. “до цілого ряду нижчих початкових шкіл прийшли діти, щоб одержувати освіту українською мовою. Тепер дітям цих шкіл, як й всіх інших, мусить бути дана можливість продовжувати далі освіту на українській мові і при тому в такій школі, де діти, серед національного оточення, виховали б почуття поваги й пошани до своєї рідної мови і батьківщини” [7, с. 115].

Микола Василенко, виступаючи за необхідність відродження і розвитку національної освіти, науки, культури, був противником форсованої примусової українізації, оскільки глибоко вірив, що духовний потенціал українського народу наскільки великий, що не потребує втручання держави для прискорення природних і неминучих процесів національно-освітнього та культурного розвитку.

Структура школи залишалась такою ж, як і раніше. Але у зміст, форми, методи навчання й виховання вносилися відповідні зміни. Особлива увага приділялася змісту освіти. Він формувався таким чином, щоб забезпечити оволодіння основами національної культури, розвиток духовного та інтелектуального потенціалу України. Вона означала цілковите подолання будь-яких фактів примусу, насильства чи іншого тиску на дитину, формування в учнів високої духовної культури.

Процес українізації був одним з головних напрямів освітньої політики міністерства освіти і мистецтва Гетьманату. Так, у циркулярному розпорядженні міністра освіти і мистецтва М. Василенка зазначалося: “В сучасний момент, коли український народ будує свою власну державу, особливого значення набуває процес консолідації інтелігенції, українських сил. Засобом реалізації цього завдання є здійснення освіти у свідомо національному дусі. У грамоті ясновельможного пана гетьмана написано, що державною мовою є мова українська. Протягом 1918/1919 навчального року всі навчальні заклади повинні перейти на українську мову навчання по всій Україні” [8, с. 54].

Проте до швидких темпів українізації освіти психологічно не була готова російськомовна частина населення України. Керівництво міністерства освіти і мистецтва гетьманської держави не відступило від розпочатого попередньою владою курсу щодо реформування системи освіти в Україні, але змінило тактику впровадження його в життя. За вказівкою М. Василенка освіта українізувалася за різними схемами. Замість перетворення російських шкіл на україномовні, в Україні, поряд з існуючими російськими навчальними закладами, відкривалися українські. Початкові школи, наприклад, дуже легко переходили на українську мову, з українізацією середніх шкіл було складніше через великий спротив російськомовного населення переважно в містах. Щоб уникнути конфліктів міністерством освіти і мистецтва Гетьманату, було засновано принцип окремого формування українських середніх шкіл, а російські вирішено було залишити в попередньому стані, запровадивши в них вивчення як обов'язкових предметів української мови і літератури, історії та географії України. Така освітня політика дала можливість дуже швидко владнати конфліктну ситуацію в шкільній справі [9, с. 24].

Поступово на українську мову переходили нижчі початкові школи, в селах практично всі вони стали українськими. В цей період різко збільшується кількість українських шкіл – гімназій. Так, з кінця квітня по грудень 1918 р., тобто лише за 7,5 місяців правління гетьманського уряду в Україні було відкрито 150 українських гімназій. Міністерство освіти і мистецтва робило все можливе, щоб школа національних меншин в Україні жила, діяла і розвивалася. Про це свідчать такі дані. Тільки у травні 1918 року тут було відкрито 12 польських й 20 єврейських шкіл [10, с. 77].

М. Василенко з глибокою шаного ставився до вчителя української національної школи – “душі й серця її”. Він має бути людиною високої моральної, інтелектуальної, естетичної і етичної культури, відповідальною та інтелігентною. Від учителя залежить доля і щастя народу України. І якщо він не підвищує свій загальний та фаховий рівень, йде “не будівничим шляхом а руйнуючим”, то ніякі організаційні форми, програми, плани і методи не допоможуть у справі навчання та виховання учнів.

На превеликий жаль, в період Гетьманату педагогічні навчальні заклади не були повністю забезпечені кадрами. Тому, в цей період набуває поширення курсова підготовка вчительства, цієї за визначенням міністра освіти і мистецтва М. Василенка “...живої води, яка може оновити шкільне життя відповідно до вимог сьогодення” [11, с. 78].

Протягом літа 1918 р. в Гетьманській державі діяли 64 вчительських курсів, з них 59 – українською мовою, 5 – польською та єврейською [12, с. 83]. На організацію літніх курсів українознавства для вчителів Рада міністрів Гетьманату асигнувала 2184790 карбованців [13, с. 215]. Ось як описував часопис “Шлях” масове прагнення вивчати українську мову: “Мабуть, ніде зразу стільки людей не вчилось нової для себе мови, як учаться зараз у нас української мови, Сотні тисяч словників, граматик, підручників куплено й простудійовано. Зараз, як голодні на хліб, кидаються люди на книжку, шукають, благають дати їм книжку, доброю мовою написану” [14, с. 39].

З другої половини червня 1918 р. М. Василенко обіймає посаду міністра освіти і мистецтва [15, с. 51]. Невдовзі М. Василенко запрошує Володимира Вернадського взяти участь у створенні Української Академії

наук і, отримавши згоду, стає ініціатором створення при міністерстві освіти і мистецтва трьох комісій, які мали виробити законопроект про заснування Української Академії наук у Києві, розробивши проект Національної бібліотеки тощо. Було створено комісію, яка підготувала концепцію організації АН у Києві. На початку липня 1918 р. відбулося перше засідання комісії, на якому виступив М. Василенко. Він, зокрема, підкреслив, що „утворення Української Академії має велике значення, бо ще й досі є багато людей, які скептично й з насмішкою відносяться до українського руху та відродження, не мають віри в життєві сили українського народу, не вважають можливим розвиток української мови і науки”. Уже 14 листопада 1918 р. Українська Академія наук розпочала свою роботу [16, с. 16].

Показово, що на одному з перших спільних зібрань АН було вирішено висловити Миколі Прокоповичу “щире привітання та гарячу подяку” за те, що будучи міністром народної освіти і мистецтва він всією душею поклопотався про заснування Української Академії наук, чим вписав своє ім'я в історію Академії” [17, с. 51].

Міністерство освіти і мистецтва на чолі з Миколою Василенком багато зробило і для розвитку вищої освіти та культури України. Так, 6 жовтня 1918 р. відбулося відкриття Українського державного університету в Києві, який раніше був народним. Того ж дня у Полтаві товариство “Просвіта” відкрило Український історико-філологічний факультет, 22 жовтня 1918 р. розпочав роботу Український державний університет у Кам'янці-Подільському, 7 листопада – Українська науково-педагогічна академія для підготовки учителів середніх шкіл, 22 листопада – Академія мистецтв, було відкрито Державний український архів, Український історичний музей, Українська національна бібліотека [18, с. 29].

За ініціативою М. Василенка уряд гетьмана П. Скоропадського виділив “з коштів Державної скарбниці в рахунок кошторису 1918 року тринадцять тисяч чотириста вісімнадцять (13418) карбованців на влаштування Всеукраїнського з'їзду бібліотекарів і на виставку друків при ньому і видання бюлетенів... українською мовою” [19, с. 98].

В кінці жовтня 1918 р. відбулась перша істотна реорганізація Кабінету міністрів Гетьманату, за підсумками якої М. Василенко передав свій портфель міністра освіти і мистецтва видатному шевченкознавцю, діячу української культури і мистецтва В. Науменку [20, с. 426].

Не дивлячись на те, що М. Василенко пробув на посаді міністра освіти і мистецтва недовго, його діяльність не була “безславною”. Це була його власна оцінка. Перебуваючи біля керма міністерства освіти і мистецтва і реалізуючи свої погляди на практиці він проводив зважений і поміркований курс, який завзято критикувався прихильниками більш радикальних заходів, але, як свідчить історія, приніс відчутні плоди для України.

На завершення висловимо ще кілька роздумів про суто людські якості М. Василенка. Зі спогадів сучасників (як із власної творчості професора історії України і права) вимальовується образ розважливого, неквапливого дослідника, який досконало знає свою справу і не робить поспішних висновків. Як і багато передових науковців того часу, він усім серцем віддався громадській діяльності, вважаючи громадське служіння обов'язком кожної інтелігентної людини. В особистих стосунках був щедрим й принциповим.

У молоді роки пережив романтичне кохання, що наклало відбиток на значну частину його подальшого особистого життя. Лише 8 квітня 1923 р. (через чотири роки після смерті Софії Тарнавської, яка відмовилась стати його дружиною) він одружився з Наталією Дмитрівною Полянською, колишньою його ученицею в гімназії, а на час одруження вже професором історії на київських жіночих курсах. Згодом Н. Полянська стала одним з корифеїв історичної науки в українській діаспорі, автором відомого курсу історії України.

Помер М. Василенко 3 жовтня 1935 р. після тривалої хвороби, що переслідувала його останні роки. Похований на Лук'янівському кладовищі у Києві [21, с. 12].

Підсумовуючи викладений матеріал наголосимо, що освітня діяльність М. Василенка заклала підвалини національної школи, готувала той великий поштовх, який продовжував рухати освіту й в наступні роки. “Велика заслуга українського освітнього руху за часи революції в тому, що він допоміг українському народові зробити великий крок на шляху до перетворення в народ – націю. І для українського громадянства й учительства історія нашого освітнього руху за часи революції хай буде показником наших сил і нашого безсилля. Нація без школи – не нація, а етнічний матеріал, попіхач, яким ми були стільки віків” [22, с. 13].

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Шелухін С. Державна мова на Україні // Віче. – 1994. – № 2. – С. 149-155.
2. Василенко Микола Прокопович // Світова та вітчизняна етнодержавницька думка. У персоналіях. – К.-Донецьк. – Донецщина, – 1997. – С. 58-61.
3. Дорошенко Дмитро. Історія України. 1917–1923. – Ужгород. – 1930. – Т. 2. – С. 337.
4. Копиленко Олександр, Копиленко Марія. Законодавство Директорії: спадкоємність традицій та проблем? // Наука і суспільство. – 1998. – № 9-10. – С. 26-29.
5. Дорошенко Дмитро, Там само. – С. 390.
6. Історико-політичні уроки української державності. Енциклопедичний словник. – К.-Донецьк. – Донецщина, 1998. – С. 215.
7. Нариси історії українського шкільництва (1905 – 1933). Навчальний посібник. – К.: Заповіт. – 1996. – С. 115.

8. *Булда Анатолій*. Питання професійної підготовки учителя історії в період національно-визвольних змагань українського народу (1917 – 1920 рр.) // *Історія в школах України*. – 1998. – № 1. – С. 52-55.
9. *Белебеха Іван*. Україна і комунізм у злочинних особах: хто ми? Хто нами керував? Що ми за нація? // *Українська газета*. – 1998. – 12 березня. – С. 24.
10. *Проданюк Федір*, Гетьман Павло Скоропадський // *Урядовий кур'єр*. – 1998. – 16 травня; *Історія України. Курс лекцій у двох книгах. Кн. 2.* – К.: – Либідь. – 1992. – С. 159; *Майборода Василь*. “...Я суди прийшов не ламати” // *Рідна школа*. – 1996. – № 3. – С. 77-79.
11. *Майборода Василь*. Там само. – С. 78.
12. *Нариси історії українського шкільництва. (1905 – 1933)*. Навчальний посібник. – К.: Заповіт, 1996. – С. 83.
13. *Історико-політичні уроки української державності. Енциклопедичний словник*. – К. – Донецьк. – Донецщина. – С. 215.
14. *Мусієнко В., Машевський О.* Українізація органів державної влади в гетьманській державі Павла Скоропадського // *Розбудова держави*. – 1996. – № 2. – С. 38–40.
15. *Усенко Ігор*. Микола Прокопович Василенко: штрихи до портрета // *Історія в школах України*. – 2001. – № 1. – С. 50-52.
16. *Академія наук у Києві. 1918 рік* // *Київська старовина*. – 1993. – № 3. – С. 15-27; *Андрієвич Віра*. Академік Вернадський: не оцінять сучасники – зрозуміють нащадки // *Демократична Україна*. – 2001. – 9 жовтня; *Дорошенко Дмитро*. *Історія України. 1917 – 1923*. – С. 361.
17. *Усенко Ігор*. Там само. – С. 51. *Матвєєва Леся*. Микола Василенко в історії Української Академії наук: правда і вимисел // “Слово Просвіти”. – 2006. – 9-15 листопада.
18. *Посталатій Віталій*. Боротьба за національну школу в Україні (1917 – 1920 рр.) // *Рідна школа*. – 1999. – № 6. – С. 29; *Зубалій О. Д., Рященко Д. С.* Освітній рух в Україні у добу національно-державного відродження (1917 – 1920 рр.) // *Український історичний журнал*. – 1998. – № 3. – С. 12-23.
19. *Ківишар Таїсія*. Видатний просвітянин // *Київська старовина*. – 1992. – № 4. – С. 96-101.
20. *Мала енциклопедія етнодержавознавства*. – К.: Генеза: Довіра. – 1996. – С. 426.
21. *Мормель Світлана*. Пані з історії // *Україна молода*. – 2007. – 31 березня. – С. 12.
22. *Постернак С.* *Із історії освітнього руху в Україні за часи революції 1917 – 1919 рр.* – К.: Друкарь. – 1920. – С. 13.

Казакевич О.

ОСНОВНІ ЧИННИКИ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ ХІХ СТ.

Спроби з'ясувати, що включає в себе термін “національне відродження”, наштовхуються на ряд перепон. Чіткого визначення терміну не існує, так само як не може бути переліку обов'язкових чинників процесу відродження. Але в історичній науці ХХ та початку ХХІ століть ми часто зустрічаємо вживання саме терміну “українське національне відродження” стосовно історії України ХІХ ст. Сам термін “національне відродження” з'явився у ХІХ ст. та застосовувався щодо так званих “неісторичних” націй, що через політичні обставини не мали власної державності, але прагнули її відродити чи створити. Серед альтернативних варіантів маємо “пробудження нації”, “модернізація” чи запропонований Р. Шпорлюком термін “український проект”, який знайшов ширше застосування, або, як пропонує Г. Касьянов – “націотворення”, оскільки і за змістом, і за формою українське “національне відродження” було саме творенням нації, і суб'єктивний чинник мав вирішальне значення для “започаткування” цього процесу [1]. В. Сарбей, вслід за М. Грушевським, Д. Багалієм, Д. Дорошенком та І. Крип'якевичем, також говорить про національне відродження в Україні у ХІХ ст. Можна запропонувати і вживаний в історичній науці термін “український національний рух”, який, як складова, становив основу українського національного відродження. Можна говорити і про умовність терміну “національне відродження”, який, на думку Г. Касьянова, варто брати в лапки [2].

Дослідники виділяють також термін “мовно-національне” відродження: культурно-мовний та суспільно-національний рух певного народу, спрямований на його соціально-економічне й політичне піднесення і визволення, у результаті якого (залежно від ступеня розвитку народу і зовнішніх обставин) може бути або здобуття ним фактичної чи юридичної автономії – а) культурної; б) культурно-територіальної; в) адміністративно(політично) територіальної, – або створення власної держави – а) залежної; б) напівзалежної; в) незалежної [3]. Можемо стверджувати, що в українській історії ХІХ ст. такий рух мав місце і, як тотожний процесу українського націотворення, був визначальним упродовж усього ХІХ ст.

Різним аспектам українського національного відродження присвячені роботи І. Лисяк-Рудницького, З. Когута, М. Грушевського, П. Магочія, Р. Шпорлюка, Н. Шип, В. Сарбея, А. Катренка [4] та ін. Не зупиняючись на численних варіантах періодизації українського національного відродження, що подані та проаналізовані, зокрема в роботах останніх двох авторів, спробуємо визначити основні чинники, які дали